

АНОТАЦІЯ

Біла К. В. Селянське самоврядування в Правобережній Україні у 1861 – 1914 pp.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія. Інститут історії України НАН України. Київ, 2021.

Зміст анотації

У дисертації на основі опрацьованих архівних матеріалів та масиві опублікованих і неопублікованих джерел досліджено органи селянського самоврядування Правобережної України, їхнє становлення в 1860-х рр. та функціонування до 1914 р.

У роботі сформульовано та розроблено актуальну наукову проблему, яка не отримала належного висвітлення в історіографії. Комплексно розглянуто діяльність органів селянського самоврядування з моменту набрання чинності «Положення про селян, звільнених від кріпацтва» у 1861 р. і до літа 1914 р., коли Російська імперія вступила у війну, що призвело до переорієнтації суспільно-політичних процесів відповідно до воєнного стану в державі. Вивчено кадровий склад та вперше досліджено умови праці і соціальне забезпечення персоналу волосних і сільських управ. Окрема увага приділена питанню мотивації та заохочення селянських службовців до роботи в органах селянського самоврядування. Ретельно проаналізовано проблему корупції та службових порушень, що мала місце в органах селянського управління. З'ясовано причини та обставини, що спонукали працівників волосних і сільських управ до хабарництва чи службового недбалства. Охарактеризовано сфери діяльності органів селянського управління, зокрема, фінансову, соціальну, судову, поліцейську та вперше детально описано співпрацю волосних і сільських управ з військовим сектором.

У роботі використано матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Києва, Державного архіву Київської,

Житомирської, Волинської, Вінницької, Хмельницької областей, Вінницького обласного краєзнавчого музею та Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, а також опубліковано статистичні дані, законодавчі нормативно-правові акти, мемуари.

Наукове і практичне значення праці полягає в тому, що на основі нововиявлених архівних матеріалів подано систематичний огляд становлення та діяльності органів селянського самоврядування Правобережної України впродовж другої половини XIX – на початку XX ст. Представлені наукові висновки, узагальнення, спостереження та фактографічні відомості можуть бути використані в подальших дослідженнях історії адміністративного апарату Російської імперії, традиції самоврядування на теренах України, історії функціонування сільських громад, а також для створення узагальнюючих студій з історії України, розробки і викладання спецкурсів у вищій школі.

Сформульовано перспективи подального дослідження з історії функціонування органів селянського самоврядування, їхньої діяльності як низових ланок управління селянством, передусім органів селянського самоврядування в умовах Першої світової війни, взаємин волосних і сільських управ із земствами на Правобережжі.

Проаналізовано закономірності та специфіку становлення нових органів станового селянського самоврядування – волосних управ і сільських правлінь у Київській, Подільській та Волинській губерніях. Розглянуто трансформаційні процеси у світлі внутрішньополітичного становища в імперії Романових та Південно-Західному краї. Проаналізовано закони та підзаконні акти, що безпосередньо або опосередковано стосувалися селянського управління впродовж другої половини XIX – початку XX ст.

Обстоюється думка, що селянське самоврядування, яке складалося з двох ланок (вищої – волосної та нижчої – сільської), забезпечувало низку стратегічних функцій державного управлінського апарату. Відзначено, що волосні та сільські адміністрації не були установами державного управління,

а їхні працівники не числилися чиновниками, хоч на них покладалися такі важливі функції, як-от: фіскальна, призовна, поліцейська та судова. Показано, що на рівні власних громад селянські управи забезпечували роботу освітньої, культурної, медичної та інших соціальних сфер.

Охарактеризовано кадровий склад селянських адміністрацій. Розкрита проблема нестачі кваліфікованих фахівців на виборних посадах, які мали право займати лише члени сільських громад. Підкреслено, що виборні посади волосного старшини, сільського старости, касира, збирача податків, суддів часто займали особи з недостатньою освітою. Встановлено випадки, коли реальна влада у волосних правліннях належала не волосному старшині, а писарю як єдиній грамотній особі в управі. Волосні і сільські писарі, котрі наймалися на службу, могли бути представниками як селянського, так і інших станів. Писарями виконувалася вся канцелярська робота, обсяг якої, як простежено в дослідженні, суттєво зростав. Для якісного ведення діловодства у волостях практикували винаймання помічників писарів.

Розглянуто умови праці та соціальне забезпечення працівників волосних управ та сільських правлінь. Органи селянського самоврядування утримувалися коштом сільських громад. Існували окремі статті у волосних і сільських бюджетах, у яких зазначалися розміри заробітних плат волосних старшин, сільських старост, писарів та інших службовців. Оплата праці селянських виборних і найманих працівників була мізерна й не відповідала реальним обсягам праці в органах самоврядування. Наголошено, що фінансова залежність від селянства, яке через волосні та сільські сходи затверджувало бюджети та розміри грошових стягнень на заробітну плату, підривала авторитет місцевого керівництва.

Уперше відтворено робочий простір волосних управ і сільських правлінь на прикладі окремих установ і їхніх інвентарних книг, збережених будівель – пам'яток архітектури.

Розглянуто заохочення до служби працівників селянських адміністрацій, зокрема правові переваги, які надавав законодавець волосним

старшинам, суддям та іншим обраним посадовцям, котрих не мали інші члени сільських громад.

Висвітлено практики нагородження посадовців, котрі відзначилися на службі в органах селянського самоврядування. Зазначено, що найчастіше до нагороди представлялися волосні старшини, сільські старости, писарі, рідше – збирачі податків, касири та інші працівники. З'ясовано, що для селянського стану на законодавчому рівні існували деякі обмеження в нагородженні, зокрема орденами. Окреслено типи нагород та підстави нагородження.

Проаналізовано фінансову діяльність волосних і сільських управ. На прикладі окремих волостей відтворено бюджети сільських і волосних громад, встановлено джерела надходження, статті витрат. Окреслено чинники, які впливали на соціально-економічне становище волосних і сільських громад, серед яких: чисельність жителів громад, їхнє географічне розташування (прикордонний регіон, наближеність до волосних чи повітових центрів), а також наявність у власності громади природних ресурсів (водних, лісових, покладів корисних копалин та ін.).

Продемонстровано, що органи селянського самоврядування, запроваджені 1861 р., фактично були найнижчою ланкою управління в адміністративному апараті Російської імперії. У Правобережних губерніях діяльність волосних і сільських зібрань (сходів), їхніх адміністрацій контролювалася представниками влади – мировими посередниками, що регламентувалося законодавством. Ці структури значною мірою забезпечували функціонування низки державних секторів (адміністративного, податкового, військового, поліцейського та ін.). Тому для обстоювання інтересів і потреб громади витрачалося істотно менше зусиль і ресурсів порівняно з обстоюванням державних сфер життєдіяльності.

Ключові слова: органи селянського самоврядування, волость, сільська громада, волосний сход, сільський сход, волосний суд, волосний старшина, сільський староста, волосний писар, мировий посередник, з'їзд мирових

посередників, кадровий склад, чиновник, мирський збір, мирські капітали, корупція.

ANNOTATION

Bila K.V. Peasant self-government in the Right Bank of Ukraine in 1861 - 1914.

The dissertation for the degree of Doctor of philosophy in the specialty 032 History and archeology. The Institute of history of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 2021.

Annotation content

In the dissertation on the basis of the studied archival materials and a wide array of published and unpublished sources, the bodies of peasant self-government of the Right-Bank of Ukraine, their formation in the 1860s and functioning until 1914 were investigated.

The paper formulates and highlights an actual scientific topic that has not received proper reflection in historiography. The activities of peasant self-government bodies have been comprehensively considered since the entry into force of the "Regulations on peasants liberated from serfdom" in 1861 and until the summer of 1914, when the Russian Empire entered into war, which led to the transition of social and political processes into a new plane of relations. The staff was studied and for the first time the working conditions and social security of the staff of volost and village administrations were studied. Special attention is paid to the issue of motivation and encouragement of peasant servants to work in the bodies of peasant self-government. The problem of corruption and official violations that took place in the peasant administration bodies was carefully analyzed. The reasons and circumstances that prompted employees of parish and rural administrations to take bribes or official negligence were clarified. The spheres of activity of the bodies of peasant management are characterized, such as: financial, social, judicial, police,

and for the first time the cooperation of parish and rural managements with the military sector is described in detail.

In writing the work, the dissertation student used materials from the funds of the Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, the State Archives of Kyiv, Zhytomyr, Volyn, Vinnytsia, Khmelnytskyi regions, as well as materials from the funds of the Vinnytsia Regional Museum of Local Lore and the Kamianets-Podilskyi State Historical Museum-Reserve. The study also involved published statistics, legislative regulations, sources of a memoir nature.

The scientific and practical significance of the work lies in the fact that the conclusions and generalizations made in the dissertation based on newly discovered archival materials contributed to a comprehensive coverage of the formation and activity of peasant self-government bodies of the Right-Bank of Ukraine during the second half of the XIX-early XX centuries. The proposed scientific statements can be used in further studies of the history of the administrative apparatus of the Russian Empire, the tradition of self-government in Ukraine, the history of the functioning of rural communities, as well as for the creation of generalized works on the history of Ukraine, the development and teaching of special courses in high school.

Prospects for further research and study of the functioning of peasant self-government bodies, their activities as grass-roots management of the peasantry in the general imperial administrative apparatus are formulated. In particular, this is the study of the problem of personnel provision of volost and rural administrations, their interaction with public administration structures; expansion of powers of volost and rural administrations in the early twentieth century; activities of peasant self-government bodies in the conditions of the World War I and national liberation struggle; relations of volost and rural councils with lands in the provinces of the Right-Bank of Ukraine.

The regularities and specifics of formation of new bodies of state peasant self-government - volost and rural administrations in Kyiv, Podilskyi and Volyn provinces were analyzed. In the course of the study of peasant management, the

transformation processes in it were traced in accordance with the domestic political situation in the empire and the South-Western region. These changes are also reflected at the legislative level, thus analyzing the laws and bylaws that directly or indirectly related to peasant administration during the second half of the XIX – early XX centuries.

It was found that peasant self-government, which consisted of two links: higher - volost, and lower rural, performed a number of strategic tasks for the functioning of the state management apparatus. Although township and village administrations were not public administration institutions and their employees were not officials, they were entrusted with such important functions as fiscal, conscription, police, and judicial. Also, at the level of their own communities, peasant councils ensured the work of educational, cultural, medical and other social spheres.

The article describes the personnel structure of peasant administrations. The problem of lack of qualified specialists in elected positions, which were entitled to occupy only members of rural communities, was revealed. Thus, the elected positions of the village foreman, village headman, cashier, tax collector, and court were often held by illiterate persons. There are cases when the real power in the volost boards belonged not to the parish Foreman, but to the clerk, as almost the only competent person in the council. Parish scribes, as well as rural ones, were hired for service and could be representatives of both peasant and other classes. They performed all the clerical work in the parish, which, as traced in the study, grew further. For high-quality office management in parish, it was practised to hire assistant scribes.

Working conditions and social security of employees of township administrations and village boards are considered. Peasant self-government bodies were maintained at the expense of rural communities. There were separate items in the parish and rural budgets, which indicated the amount of salaries of volost elders, village elders, clerks and other employees. The remuneration of peasant elected and hired workers was scanty and not commensurate with the burden that was imposed

on the peasant self-government bodies. And the financial dependence on the peasantry, which through the representative body of the parish and village assemblies approved the budgets and the amount of monetary levies on wages, undermined the authority of the peasant leader.

For the first time, the working space of parish councils and village boards was recreated, on the example of individual councils and their inventory books, preserved buildings - architectural monuments.

The issue of encouragement to the service of employees of peasant administrations has been brought up. Thus, the legal advantages provided by the legislator to village elders, judges and other elected officials, which were not available to other members of rural communities, are considered.

The issue of rewarding officials who distinguished themselves in the service of peasant self-government is described. Thus, most often the award was given to village elders, clerks, less often - tax collectors, cashiers and other employees. It was found that for the peasantry at the legislative level there were some restrictions on the awards received, including orders. The types of awards and the grounds on which they were presented to a peasant employee were studied.

The financial activity of township and village administrations is analyzed. The budgets of rural and township communities were reproduced on the example of individual volost, sources of income and expenditure items were established. The factors that influenced the socio-economic situation of volost and rural communities were found out, including: the number of residents of communities, their geographical location (border region, proximity to volost or county centers), as well as the availability of the Natural Resources (Water, Forest, mineral deposits, etc.) in the community's ownership.

Peasant self-government bodies introduced in 1861 actually became the lowest level of government in the administrative apparatus of the Russian Empire. In the Right-Bank Provinces, the activities of township and village assemblies (assemblies) and their administrations were controlled by government officials, peace mediators, as required by law. These structures worked primarily to ensure the

work of a number of public sectors (administrative, tax, military, police, etc.). Therefore, they spent relatively less effort and resources to serve the community.

Key words: peasant self-government bodies, volost, village community, volost assembly, village assembly, parish court, parish foreman, village headman, volost clerk, peace mediator, congress of peace mediators, personnel, official, secular gathering, secular capitals, corruption.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Melnychuk K. Poles and Jews in the work in the peasant self-government in Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries. *Res Historica. Czasopismo Instytutu historii UMCS.* №51. Lublin, 2021. p. 387–402.
2. Мельничук К. Селянське самоврядування на Правобережжі України у другій половині XIX – на початку ХХ ст.: проблема формування кадрового складу. *Український історичний журнал.* №3. К., 2021. С. 29–41.
3. Мельничук К. Архівні фонди волоських і сільських правлінь Правобережної України: джерелознавчий аналіз. *Архівістика: теорія, методика, практика.: матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції.* (22–23 квітня 2021, Кам'янець-Подільський). С. 142–145.
4. Мельничук К. Бюджети органів селянського самоврядування пореформеної доби Правобережної України. *Український історичний збірник,* Вип. 21. К., 2019. С. 42–59.
5. Мельничук К. Діяльність органів селянського самоврядування Київської, Подільської, Волинської губерній в другій половині XIX – на початку ХХ ст.: джерелознавчий аспект. *Розвиток національного*

- краєзнавства та історико-регіональних досліджень на Поділлі і Південно-Східній Волині: досвід, проблеми, перспективи (до 75-річчя від дня народження професора Лева Васильовича Баженова): матеріали наукового круглого столу. (5 лютого 2021, Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2021. С. 230–243.
6. Мельничук К. Збір податків у практиці селянського самоврядування пореформеної доби (за матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 28. К., 2018. С. 110–124.
 7. Мельничук К. Корупція в органах селянського самоврядування Правобережної України у другій половині XIX – на початку ХХ ст.: форми, сфери поширення, прояви. *Український селянин: збірник наукових праць.* Вип. 24. 2020. С. 28–38.
 8. Мельничук К. Проблема селянського самоврядування другої половини XIX – початку ХХ ст. на сторінках «Енциклопедичного словаря Брокгауза і Ефрана». *Україна доби модернізації XIX–XX ст.: соціум, цінності, життєві практики: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції.* Херсон: ХДУ, 2020. С. 64–70.
 9. Мельничук К. Селянське самоврядування на Поділлі в 1861–1914 рр.: Сучасна історіографія дослідження. *Духовні витоки Поділля: місцеве самоврядування в історії краю: матеріали VIII всеукр. наук.-практ. конф.* (Хмельницький, 12 квітня 2018 р.) Хмельницький: ХГПА, 2018. С. 67–72.
 10. Мельничук К. Участь органів селянського самоврядування у забезпеченні військової повинності та потреб армії у другій половині XIX – на початку ХХ ст. *Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст.* Вип. 29. К., 2019. С. 80–94.
 11. Мельничук К. Участь поляків та євреїв у органах селянського самоврядування на Правобережній Україні у другій половині XIX ст.

Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. 30. К.: 2020. С. 46–58.

Тези

1. Мельничук К. Проблеми натуральних повинностей селян у роботі органів селянського самоврядування Правобережної України пореформеної доби. *Історія торгівлі, податків і мита: матеріали XIII міжнародної наукової конференції*. Дніпро, 2019. С. 45–47.
2. Мельничук К. Волосні писарі, як представники сільської еліти у II половині XIX – на початку XX ст.: за матеріалами Київської, Подільської та Волинської губерній. *Круглий стіл «Українська еліта в історичній ретроспективі»: Програма та матеріали. (Кам'янець-Подільський, 25 червня 2020 р.)*. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2020. С. 43–47.
3. Мельничук К. «Пережиток минулого» чи «хороший компроміс»?: натуральні повинності селянських громад у другій половині XIX – на початку XX ст. *Проблеми місцевого самоврядування в сучасній Україні: стан та перспективи їх подолання: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Переяслав, 16 квітня 2021 р.)*. Переяслав, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 2021. С. 54–57.
4. Біла К. Шинкарська справа на селі в Україні (друга половина XIX – початок ХХ ст.). *Історія торгівлі, податків та мита. Тези доповідей. XV міжнародна наукова конференція (Дніпро, 21–22 жовтня 2021 р.)*. К., 2021. С. 46–48.

05.12.2021

Біла К. В.